

Alkonyatok és délibábok: a mi 12 évünk

PUBLICISZTIKA - LXVI. évfolyam, 12. szám, 2022. március 25.

A XX. század viharos európai történelmében, amely mintha a keleti határunkon visszatérőben lenne, szóval abban a „rövid évszázadban”, amelyről eddig azt hittük, hogy 1914-től 1990-ig tartott csak, 12 év alatt nagyon sok minden tudott megtörténni. A most elmúló egy tucat esztendőnk pontosan annyi, amennyi Hitler hatalomra jutásától a bukásáig vagy a Szovjetunió megtámadásától Sztálin haláláig telt el, sőt annál még több is, mint az 1945-től 1956-ig tartó Rákosi-éra. Ezekhez képest az „Orbán-korszak” szinte eseménytelen volt: a már csupán elnöke megjelölésében, de egyébként nevében sem köztársaság gyakorlatilag egyetlen ember akaratának engedelmessé válik, aki a formálisan a nép, de valójában saját maga választotta parlamenti képviselői fölött nagyobb fegyelmet gyakorol, mint akár 1944 előtti vagy 1960 utáni elődjei, akiknek a parlamentben vagy a KB/PB-ben ott ültek a riválisaik.

Az első jelek

Ezek a nagypolitikai viszonyok az ÉS-beli cikkeimben tárgyalt témáimat, a felsőoktatás és a tudomány világát kezdetben kevésbé érintették. Az új hatalomnak ugyanis először a gazdasági szuverenitását kellett megteremtenie, a mi „köldöknéző” társaságunkat pedig a kormányzat több-kevesebb joggal mindig a jelentéktelenebb területek közé sorolta. Hiszen ki venne észre egy kutatóintézeti vagy egyetemi sztrájkot – szemben például a mozdonyvezetőkével? Eleinte tehát éppen a figyelem hiánya miatt érezhették biztonságban magukat az e területeken munkálkodók. Pedig intő jelek éppenséggel akadtak. Az egyik első figyelmeztetés, ami akkor nagy port vert fel, de csak kevesen vették észre, hogy egy tendencia bemutatkozása lehetett, a Földrajzinév-bizottság 2011. márciusi feloszlása (és néhány tagjának elbocsátása) volt, mert nem akarták elhagyni a *Ferihegy* helynevet a repülőtérnek a külföldi minták után elképzelt, Liszt Ferencet is megemlítő új megnevezéséből.¹ Sőt a kormány azonnal rendeletet alkotott, hogy bármit mondjon is az újjáalakított testület, a neki tetsző ügyekben a kormány fogja megmondani, mi legyen az új név – hiszen nemcsak az erő, de az ész is ott lakozik.²

A tudomány lenézése második jelének csak szűk körben lehettünk tanúi. 2011 első félévében a szokásos rotációs rendben hazánk adta az EU elnökségét. Ennek keretében a legnagyobb tudományos esemény, a kutatások innovációs hatásáról szóló éves ún. WIRE konferencia jutott Magyarországnak, amit eredetileg nagy állami csinnadrattával körítve Budapestre terveztek, és maga Orbán Viktor volt megnyitandó. A tervek azonban változtak, mert a vidéket is be kívánták vonni, s így jutottunk Debrecenbe, ahol június 7-én a Kölcsey Központ nagytermében sor került a megnyitóra. A kormányfő helyett akkor már a hozzá közel álló helyi polgármestert, Kósa Lajost jelölték a megnyitó hazai főszónokának, de helyette végül az egyik főosztályvezetője üdvözölte a vendégeket, köztük világhírű tudósokat. Este a szállásomon bekapcsoltam a városi tévé adását, amiből kiderült, hogy Kósának a konferencia helyett fontosabb dolga akadt: az akadémiát avatta fel. No nem a tudományosat, hanem a helyi futballakadémiát.

De lehetne a további szimbolikus aktusokat sorolni, mint a Collegium Budapest 2011-es bezárását, pontosabban a 20 évre tervezett külföldi finanszírozásának előre bejelentett elapadása után a korábban megígért kormánytámogatás teljes elmaradását, aminek következtében a nemzetközi hírességeket, valamint fiatal tudósokat, köztük sok magyart is vendégül látó érdemes intézmény megszűnt létezni, majd néhány év után székhelyét, a régi budai városházát megvette az MNB, és a forintleértékelésekből gyűjtött több száz milliárdos vagyonából, amely mindaddig a költségvetést gazdagította, alapítványokat gründolt, hogy azokból többek között soha nem engedélyezett „doktori iskolákat” létesítsen, például a Collegium

korábbi épületében is.

Pénz, paripa - autonómia

A felsőoktatásra mért legsúlyosabb csapás már nem szimbolikus, hanem húsba vágó volt: a szintén 2011-ben bevezetett Széll Kálmán-terv jóvoltából 55 milliárddal csökkentették az intézmények állami támogatását, 53 ezer főről 34 ezer főre szűkítették az államilag finanszírozott férőhelyek számát, aminek a következtében elbocsátásokra, szakok megszüntetésére, jelentős leépítésekre került sor számos intézményben.³ Ekkor már készült a formális változást is megvalósító dokumentum, amely a NERializmus szellemében szintén felvette a korszakban kötelező jelzőt, s így lett belőle „Nemzeti felsőoktatási törvény”, jóllehet hatálya csak az országhatárokon belülrre terjedt ki.

A 2012. január 1-jével hatályba lépett Nftv.-ből (vagy ahogy egy barátom szereti rövidíteni, a NemFtv.-ből) mindenekelőtt törölték az *autonómia* szót, amely elődjében, az Ftv.-ben 14-szer, igen, tizennégyszer szerepelt. E változás gyakorlati megvalósítása a törvény egy másik passzusában azonnal meg is történt, méghozzá a rektori megbízás tárgyában. Addig ugyanis ez volt a szabály: *„A rektort az egyetemi tanárok közül az intézményi tanács döntése alapján az oktatási miniszter előterjesztésére a köztársasági elnök bízza meg, illetve menti fel.”* Az autonómiamentes új időkben az alábbi lett az új rend: *„A rektori megbízásra benyújtott valamennyi pályázatot a szenátus véleményezi. A fenntartó dönt a rektorjelölt személyéről.”* Két intézményben meg is valósították a szenátusok javaslata ellenében történt miniszteri előterjesztést, mire 2014-ben visszaállították az eredeti rendet, mert közben felfedezték, hogy másként is ki lehet erőszakolni a felsőbbbségnek kedves jelöltek kinevezését.

A recept egyszerű. A megfelelő helyi vagy központi küldött sejteti, hogy az egyetem professzorai közül kit kellene megszavazniuk, utalva arra, ha jó döntést hoznak, akkor tejjel-mézszel folyó kánaán vár rájuk, de ha nem, magukra vessenek, amikor nem nyernek az általában EU-pénzekből kiírt, kiismerhetetlen kritériumok szerint megítélt pályázatokban. Mivel pedig a normatív finanszírozásban csak az egyik „láb” maradt meg, az állami ösztöndíjas hallgatók után járó fejkvóta, ráadásul a minisztérium által véletlenszerűen kivetett „kapacitáskorlátok” miatt a költségterítéses diákok számát is szabályozhatták, senkinek nem állt érdekében, hogy maguknak ártsanak. Tanúja voltam olyan beszélgetéseknek, amikor az egyetemen belül nagy támogatottságnak örvendő reménybeli rektorjelölt lemondóan legyintett, hogy ilyen ellenszélben nem érdemes bevetnie magát a küzdelembe, hiszen ha nyerne is, mind ő, mind az intézménye ráfizetne.

Egy másik ágon a rendszerváltás után létrehozott független finanszírozású és tagságú minőségbiztosító szervezet, a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság (MAB) Canossa-járásának lehettünk tanúi, miután nagymértékben belenyúltak a tagok és az elnök kinevezési rendjébe, elvették a titkárság munkáltatói jogát, és megszüntették a garantált finanszírozását. Aminek következtében a nemzetközi szervezet több évre felfüggesztette a tagságát, vagyis a magyar intézmények formális elismerése hiányos volt. Mire annyira visszaállították a korábbi rendszert, hogy az elismerést újra megkaphatták, kitört a „genderfrász”, a MAB feje fölött átnyúlva kormányrendelettel betiltották a társadalmi nem szakokat, valamint egy olyan szűrőt vezettek be, amely a világ általunk addig mintaként követett felében ismeretlen volt: a minisztérium ma már előzetesen megsűrűzheti a szaklétesítési kérelmeket, és csak azokat engedi tovább a MAB bírálati eljárására, amelyek szerinte alkalmasak erre. Gyakorlatilag a minisztérium egyrészt átvette a MAB feladatát, másrészt ugyanazt teszi, amit a pártállami rendszerben művelt.

A 2011. év egy másfajta változást is hozott, mégpedig a kormányfő azóta kedvenc tanévnyitó helyszínének, a Nemzeti Közzolgálati Egyetemnek a megalapítását a katonai, a rendészeti és az államigazgatási képzést folytató intézmények összevonásából a hajdani Ludovikával mint székhellyel. Pár évre rá a másik kedvenc, az első Orbán-kormány alatt a Semmelweis Egyetem karává beolvasztott Testnevelési Egyetem ismét önálló lehetett, hogy a kormányfői akarat előtt meghajolva botrányos körülmények között Mocsai Lajos lehessen a rektora. A karok és egyetemek ide-oda rakosgatása egyfajta

játékszenvedéllyé vált a (felsőoktatási?) kormányzat számára. Legyen elég csak a városneveket felsorolnunk itt, amelyek mutatják az országos lefedettséget: Szombathely, Sopron, Keszthely, Kaposvár, Gyöngyös, Sárospatak, Gödöllő, Kecskemét, Nagykőrös, Szolnok, Debrecen, Baja – és biztos elfeledkeztünk még néhányról. A döntéseket többnyire az érdekelt közösségek tudta nélkül, helyenként, mint a Corvinus kertészeti karai vagy Keszthely és Kaposvár esetében, azokkal kifejezetten szembeszállva hozták meg.⁴

Stratégia nyugalmazva

A felsőoktatási államtitkárok eleinte egyáltalán nem voltak sikeresnek mondhatók, de azután a legenda szerint egy mérnök-menedzser felhívta Orbán Viktor figyelmét az addig politikailag elkötelezetlen, de kiváló szervező hírében álló műegyetemi professzorra és akadémikusra, Palkovics Lászlóra, aki egy német cégnél éppen kutatásirányítói munkakörben dolgozott. Orbán felhívta a vállalat vezetőjét, és két évre „kikérte” Palkovicsot a felsőoktatás gondjait megoldandó. A 2014 utáni történések tehát már az ő nevéhez kötődnek, és mindjárt neki jutott a nem általa, hanem a minden oktatási kérdéshez mélyen értő Parragh László, a Kereskedelmi és Iparkamara örökös elnöke által szorgalmazott, majd 2014 elején az Nftv.-be becikkelyezett egyetemi kancellári rendszer megvédése. A személyes, azaz a rektorokon keresztül gyakorolt befolyásolás után a kancellári jogkör megalkotásával szintet léptek: immár intézményesen terjesztették ki a kormány beleszólási jogát az egyetemek ügyeibe, hiszen minden pénzügyeket érintő kérdésben annak a kancellárnak az egyetértése szükséges, akit a miniszter előterjesztésére a miniszterelnök nevez ki. Ezzel a lépéssel az egyetemi autonómiának olyan radikális csorbítása történt, ami egy huzamra az európai rangsor alájára taszította a magyar felsőoktatás egészét.⁵

Az már a NERializmus humoros oldalaira tartozik, hogy több kancellár nyilvánvalóan alkalmatlan volt a feladatára. A legnagyobb port a Szegedre kinevezett Devecz Miklós ügye kavarta, aki – mily meglepő! – egy fociklub elnöki székéből került oda, de megütközést keltő Facebook-posztjai miatt egy évre rá le kellett mondania.⁶ Sajnálni azért nem kell, mert ma már a Nemzeti Akkreditáló Hatóság elnöke – igaz, ezzel nem büszkélkedik, mert a hatóság honlapja az elnöke nevét titokban tartja.⁷

De vissza a szomorú hétköznapokhoz! A Palkovics keze alatt 2014–16 között elkészült és a kormány által elfogadott *Felsőoktatási stratégia*, ha nem is mindenki meglegedésére, de világosan kijelölte az elkövetkező másfél évtizedben követendő utat.⁸ Amit azután az oktatási kormányzat az FS-t változatlanul hagyva az évtized végére gyakorlatilag a kukába dobott. De mielőtt ennek részleteire térnék, meg kell említenem az FS-hez képest egy olyan kerülőt, amelyet a feladataiba lelkesen beleállt államtitkár nem láthatott előre, de teljes mellszélességgel elvállalt: a CEU kiűzését hazánkból. A folyamatra először egy, mondhatjuk, a NER-ben szokásos, sajtóbeli „feljelentés” utalt a *Figyelőben*,⁹ majd gyors egymásutánban következtek a lépések: az Nftv. módosítása, a hazai demonstrációk és a nemzetközi tiltakozás, a CEU megfelelési próbálkozásai, majd végül Bécsbe menekülése, jöllehet az Európai Bíróság két év után a CEU javára döntött. A történet az *ÉS*-ben jól követhető volt.¹⁰ A lex CEU tavalyi álságos módosítása már a sanghaji Fudan Egyetem budapesti campusáról szóló vita fellángolása idején történt.¹¹

A CEU elüldözésének végfázisa egybeesett az MTA kutatóhálózata szenvedéstörténetének a kezdetével. A 2018-as választások után létrehozott Innovációs és Technológiai Minisztérium első vezetője, a felsőoktatást az EMMI-ből magával vivő Palkovics friss vadászterületet talált, majd hosszú hónapokig tartó kapkodás- és megalázáscsunamit követően, az újabb demonstrációkat negligálva és az Akadémia közgyűlésének akaratával szemben a hálózatot egy önálló szervezetbe transzplantálták. Egyben elvették a munkatársak közalkalmazotti státuszát, és föléljük helyeztek egy, a korábbi akadémiai irányításnál semmivel sem profibb vagy hatékonyabb, sőt gyakorlatilag ugyanolyan szerkezetű felügyeletet, máig nem adva magyarázatot, végül is mire volt jó az egész – hacsak nem az autonóm MTA befolyásának csökkentése végett, illetve egy látszatra szorosabb ellenőrzésre a kutatási témák fölött, mivel ezeket egyenként kell jóváhagyatni a felsőbbbséggel. Viszont ha készítenek is, nem hozzák nyilvánosságra az MTA idejében kötelezően bekért éves beszámolókat, hogy milyen kutatásokra költötték az adófizetők pénzét. A

keserű pirulát némi átszervezéssel, de a hálózat egyben tartásával, a költségvetések megemelésével, végső soron a fizetések jelentősnek mondható növelésével édesítették meg, és valóban: a kutatók kezdeti ellenállása elapadt, csupán az „elárvult” Akadémia keresi még mindig a helyét az új körülmények között.¹²

Beköszönt a kekva-korszak

Az FS „papírtigris” voltának első jele a 2016-ban a nem meglepő módon ellenjelölt nélkül rektorrá választott Láncki András vezette Corvinus alapítványi átalakulása volt, ami 2019 nyarán zárult le, ilyesméről ugyanis az FS-ben szó sem volt.¹³ Hogy a jelentős állami vagyonnal kistafírozott magánintézmény mennyire lesz sikeres, még nem tudni: tény, hogy a csökkentett hallgatói létszám magasabb felvételi pontszámátlagot generált, ugyanakkor az oktatói munkamegosztás eredményei, azaz hogy választani lehet az inkább oktatói vagy inkább kutatói pályák között, majd csak évek múlva lesznek láthatók.

Mindamellet a Corvinusra mint példára hivatkozva fél évvel később elkezdni szinte az egész magyar felsőoktatás átalakítását már csak azért is nagy merészségre vallott, mert a többieket semekkora vagy csak egy-két esetben és minimális alapítványi vagyonnal engedték útra. Ezzel létrejött az az „öszvér jellegű” magánegyetemi forma, amelyben az állam teljes körű finanszírozási felelősséget vállal, miközben nincsen semmiféle tulajdonosi vagy fenntartói joga és kötelessége. Viszont örökre bebetonozza azokat a kuratóriumokat, amelyek ezeket helyette gyakorolják, ráadásul úgy, hogy fütyülnek az intézmények választott testületeinek a véleményére, és többnyire saját megbízható politikusaikat, hivatalnokaikat, tudósait és oligarcháikat ültetik be a tulajdonosok körébe.¹⁴ Tény, hogy néhány szenátust megkérdeztek, illetve megszavaztattak az átalakulásról, másokat azonban nem, és láttuk az MTA esetében is, mennyit ért egy elutasító szavazás, ha a kormány már előre eldöntötte a kérdést. A CEU száműzetése mellett egyetlen „halálos áldozata” volt a folyamatnak, a Vidnyánszky által magának kinézett Színház- és Filmművészeti Egyetem. A többiek pedig a magasabb fizetések fejében elfogadták a kuratóriumoknak a minisztériumnál közelebbi felügyeletét, lényegében a szabadságuk és a mozgásterük megkurtítását, és ezzel együtt bátorságuk elenyészését is, amit az Ukrajnáról szóló nyilatkozatok is tanúsítanak.¹⁵

Az autonómiák leépítése négy évvel ezelőtt Orbán egyik világos programpontja volt, hiszen maga mondta ki: „egy új szellemi és kulturális megközelítésre van szükség a harmadik kétharmad után, és mi tagadás, szeptembertől nagy változások előtt állunk”.¹⁶ Íme, most itt tartunk: a „modellváltást” gondozó kormánybiztos mindössze fél év „tapasztalataival” a háta mögött házal a sikerpropagandával az egyetemeken, a kutatóhálózat vezetői pedig a sajtóban, miközben már észre se veszik, hogy az egész autonómiahiányos és alulfinanszírozott oktatási rendszer az összeomlás határán van, kihalóban vannak a természettudomány-tanárok, valamint már az egyetemisták kompetenciafelmérési eredményei is tragikusak.

Amikor látjuk a köz vagyonából kétharmados törvényekkel létrehozott magánintézményeket, a 33 (!) kekvét, vagyis „közfeladatot ellátó közérdekű vagyonkezelő alapítványt” a Batthyány Lajos Alapítványtól a Mathias Corvinus Collegiumon át a Demeter Szilárd elnökölta Magyar Kultúraért Alapítványig és tovább, a szinte teljes felsőoktatásig, tehetünk-e mást, mint a Hortobágy poétája, aki csak „káromkodott vagy fütyörészett”?

1 https://index.hu/belfold/2011/03/22/a_kormany_elvarja_hogy_a_szakemberek_a_kedve_szerint_szavazzanak/

2 <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A0700303.KOR>

3 https://hvg.hu/itthon/20121213_felsooktatas_keretszamok_tandij

4 <https://www.es.hu/cikk/2015-09-11/kenesei-istvan/a-felsooktatas-a-nyar-utan.html>

Itt jegyzem meg, hogy mivel az *ÉS*-ben részletesen adatolva követtem az eseményeket, most többnyire a saját cikkeimre hivatkozom, amelyeknek a jegyzeteiben vannak megadva a források.

Teljes áttekintést a 2010-ig tartó időszakról az alábbi kiadvány ad:

<http://oktatoihalozat.hu/wp-content/uploads/2020/03/magyar.pdf>

Az utolsó két évről pedig ez a napokban megjelent kötet:

http://oktatoihalozat.hu/wp-content/uploads/2022/03/hattal_europanak_2_20220308_web.pdf

5 <https://www.es.hu/cikk/2017-06-30/kenesei-istvan/egyetemi-autonomia-magyarorszagon.html>

6 <https://24.hu/kozelet/2015/09/28/izlestelen-facebookos-viccelodese-miatt-mondhatott-le-a-szegedi-egyetem-kancellarja/>

7 <https://nah.gov.hu/hu/>

<https://kozadat.hu/kereso/intezmeny/adatlap/6562>

8 <https://www.es.hu/cikk/2014-11-14/kenesei-istvan/hatramenetben.html>

9 <https://444.hu/2017/02/02/schmidt-maria-lapja-arrol-irt-hogy-orban-tavaly-targyalt-sorossal-arrol-hogy-mar-adhat-budapestben-a-ceu-de-most-a-kormany-megis-nekimehet-az-egyetemnek>

A *Figyelő* eredeti cikke ma már elérhetetlen, de a szerző hasonló célzatú akkori blogbejegyzése igen:

https://latoszogblog.hu/aktualis/a_nyitott_tarsadalom_es_a_liberalis_forradalom/

10 <https://www.es.hu/cikk/2017-02-24/kenesei-istvan/strategia-a-vegeken.html>

<https://www.es.hu/cikk/2017-04-07/kenesei-istvan/a-ceu-a-vilag-bus-tengeren.html>

<https://www.es.hu/cikk/2017-04-28/kenesei-istvan/borges-dilemmaja.html>

<https://www.es.hu/cikk/2017-05-19/kenesei-istvan/fenyben-az-alagut.html>

11 <https://www.ceu.edu/article/2021-04-20/ceu-sajtokozlomenye-nemzeti-felsooktatasrol-szolo-torveny-modositasa-kapcsan>

12 <https://www.es.hu/cikk/2019-12-19/kenesei-istvan/70-1-ev-a-magyar-tudomanyban.html>

<https://www.es.hu/cikk/2021-04-30/kenesei-istvan/mta-szelcsendben.html>

13 <https://magyarnemzet.hu/belfold-archivum/2016/04/atveszi-az-iranyitast-a-kozgazon-orban-viktor-foideologusa>

<https://www.es.hu/cikk/2018-09-21/kenesei-istvan/a-legnagyobb-bun-a-gyavasag.html>

<https://168.hu/itthon/budapesti-corvinus-egyetem-alapitvany-maganositas-palkovics-laszlo-188186>

14 <https://darvasbela.atlatszo.hu/wp-content/uploads/sites/10/2021/12/591abra.png>

15 MRK: <http://www.mrk.hu/2022/03/18/a-magyar-rektori-konferencia-kozlomenye-az-ukrajnai-haborurol/>

MTA: https://mta.hu/mta_hirei/az-mta-vezetoi-az-ukran-es-az-orosz-tudosok-fellepeserol-111997

MAB: <https://www.mab.hu/a-mab-szolidaritasi-nyilatkozata-az-ukran-naqa-val/>

A háborús bűnöket elkövető támadó felet egyikük sem nevezi meg. De a legszebb az, ahogy a Debreceni Egyetem Putyin nevének említését mellőzve vonta vissza az öt éve adományozott díszpolgári címét:

<https://hirek.unideb.hu/elfogadta-az-idei-budzet-szenatus>

https://www.debreciner.hu/cikk/8901_hatalyon_kivul_helyezte_a_vlagyimir_putyin_diszpolgari

16

<https://2015-2019.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/beszedekek-publikaciok-interjuk/orban-viktor-beszede-a-xix-balvanyosi-nyari-szabadegyetem-es-diaktaborban>